

Снітко А. С.,

аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1816-5952>

СУПЕРЕЧЛИВА ПОВЕДІНКА В ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню суперечливої поведінки (*venire contra factum proprium*) у цивільних правовідносинах крізь призму матеріального та процесуального права. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю єдиного наукового підходу до визначення правової природи суперечливої поведінки у цивільному процесі, фрагментарністю судової практики та необхідністю розмежування матеріально-правових і процесуально-правових наслідків такої поведінки. Метою дослідження є визначення сутності суперечливої поведінки, порівняння її матеріального та процесуального аспектів, виявлення їхніх спільних рис і відмінностей, а також формулювання теоретичних положень, здатних забезпечити єдність правозастосування.

У дослідженні проаналізовано доктрину *venire contra factum proprium*, принципи добросовісності, естопель та правової визначеності, а також практику Верховного Суду щодо застосування заборони суперечливої поведінки.

Обґрунтовано, що у матеріальному аспекті суперечлива поведінка полягає у недобросовісній зміні особою власної правової позиції всупереч сформованим законним очікуванням іншого учасника цивільних правовідносин, що порушує принцип довіри та може бути підставою для відмови у судовому захисті права. Водночас суперечлива процесуальна поведінка має іншу правову природу, оскільки спрямована насамперед проти здійснення правосуддя, принципу правової визначеності та послідовного розвитку процесуальних правовідносин. Запропоновано розглядати її крізь призму принципу незворотності процесу, відповідно до якого учасник процесу не може отримувати юридичні переваги шляхом заперечення власної попередньої процесуальної поведінки.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному порівнянні матеріального та процесуального аспектів суперечливої поведінки, визначенні їх самостійної юридичної природи, об'єкта посягання, підстав застосування та правових наслідків. Доведено, що у матеріальних правовідносинах така поведінка порушує інтереси конкретного учасника цивільного обороту, тоді як у процесуальній сфері – принципи правової визначеності та ефективності судочинства. Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для формування єдиної судової практики, удосконалення доктрини цивільного права і цивільного процесу та подальших досліджень проблем добросовісності, естопель і заборони суперечливої поведінки.

Ключові слова: цивільний процес, зловживання процесуальними правами, суперечлива поведінка, *venire contra factum proprium*, естопель, добросовісність, правова визначеність.

Постановка проблеми. В українській науковій літературі доктрина заборони суперечливої поведінки (естопель, *venire contra factum proprium*) в матеріальному аспекті досліджена достатньо широко, проте аналіз процесуального аспекту такої поведінки на сьогодні є доволі фрагментарним, судовою практикою із цього питання є несистемною, а порівняння матеріального та процесуального аспекту такого явища практично відсутнє.

Стан дослідження. Питання суперечливої поведінки, пов'язані із зловживанням правами, доктриною *venire contra factum proprium* та принципом естопель, були предметом дослідження багатьох українських науковців. Так, І. Бабич, В. Крат, А. Мануїлова, О. Погребняк, Р. Песцов в своїх роботах зосереджувалися, в першу чергу, на матеріальних аспектах суперечливої поведінки. Натомість І. Андронов, В. Андронova, І. Бутирська, К. Дрогозюк, Н. Загорняк, А. Новосад, С. Рабовська більше приділяли увагу суперечливій поведінці в процесуальному аспекті, орієнтуючись на сформовану в англійському прецедентному праві доктрину естопель. Проте комплексно сутність суперечливої поведінки, порівняння матеріального та процесуального аспектів такої поведінки, виявлення загальних рис та відмінностей у цивільній сфері не досліджувалося.

Мета цього дослідження полягає у визначенні сутності суперечливої поведінки, порівняння матеріального та процесуального аспектів такої поведінки, виявлення загальних рис та відмінностей для подальших наукових відшукувань.

Виклад основного матеріалу. Життя в суспільстві накладає природні обмеження на людину. Людина вільна діяти відповідно до своєї волі, а завданням права є встановлення наслідків, що випливають із свободи волі. Суперечливість у цьому контексті слід розглядати як особливість, що випливає із природи людини, адже життя сплетене з непередбачуваного, а несподіванка може бути даром. Жити – означає пристосовуватися до неочікуваного в тому, що воно має як переваги, так і недоліки. Лише у роботів усе запрограмоване. Саме тому не кожна суперечлива поведінка є порушенням, і не існує обов'язку абсолютної послідовності дій, який можна було б оцінювати у відриві від реальних умов. Як вірно зазначає А. Мануїлова, суперечлива поведінка сама по собі не заборонена [1, с. 12].

Разом із тим, право, яке направлено на унормування людських правовідносин, має встановлювати правові наслідки за непослідовною поведінкою, якщо така поведінка зачіпає права та інтереси інших осіб. Чим більше суперечливості в діях особи по відношенню до інших учасників цивільних правовідносин, тим більше вірогідність, що така суперечливість порушуватиме їхні права та інтереси.

У класичній логіці суперечність виявляється, коли щонайменше два твердження, розглянуті у сукупності, утворюють логічну несумісність, що породжує два протилежні висновки. Дослідження суперечностей можна знайти в давньогрецьких філософських працях, зокрема, у праці Платона «Евтідем».

Для великого німецького філософа Гегеля *«протириччя – ось що насправді рухає світом, і смішно говорити, що протириччя неможливо мислити»* [2, с. 192].

Аналізуючи сутність суперечливої поведінки у цивільному праві, ми виявляємо поведінку особи, яка, з об'єктивної точки зору, вступає у суперечність із попередньою поведінкою. Розглянуті в сукупності ці дві поведінки утворюють непослідовну, а отже суперечливу поведінку. І ця суперечлива поведінка завдає шкоди іншому учаснику правовідносин – адресату поведінки – і підриває довіру, створену причинно-наслідковим зв'язком із попередньою поведінкою. Довіра в цьому випадку виступає як першоджерело законного очікування.

Таким чином, суперечність конфліктує з моделлю поведінки, визначеною принципом об'єктивної добросовісності.

У визначенні об'єктивної добросовісності велике значення має повага до становища іншого учасника правовідносин, до його інтересів, надій і очікувань, що в кінцевому підсумку відсилає до принципу захисту довіри, під яким в матеріальному аспекті можна розуміти очікування однієї сторони, що інша сторона, з якою укладено договір, діяла і діятиме правильно та лояльно, та впевненість першої сторони у тому, що її правове становище залишатиметься стабільним, зрозумілим і прогнозованим.

Як зазначено в постанові Верховного Суду від 16.05.2018 р. у справі № 449/1154/14 добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [3].

За таких передумов сутнісно суперечливої поведінки в матеріальному аспекті є юридична криза – криза виконання зобов'язання, що виникає на шкоду іншому учаснику цивільних правовідносин. При цьому зобов'язанням, яке не виконується, може бути як зобов'язання вчинити певні дії, так і зобов'язання утриматися від їх вчинення. Як зазначає С. Рабовська, на практиці взаємовідносини сторін в такому випадку прийнято розглядати як угоду, а недобросовісні дії однієї зі сторін – як порушення такої угоди [4, с. 86].

Із цього приводу можна навести кілька прикладів. Якщо особа уклала додаткову угоду до договору оренди землі, а згодом пред'явила позов про визнання такого договору неукладеним, вказана поведінка суперечить його попередній поведінці (укладенню додаткової угоди та отриманню плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісною.

Відповідно до іншого прикладу, позивач, перерахувавши кошти відповідачу, які сторони спільно витрачали, знав, що між ними відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок), а тому подальша поведінка позивача щодо стягнення коштів з іншої сторони є суперечливою (тобто, потерпіла особа вільно і без помилки погодилася на настання не вигідних для себе наслідків) [5].

Із наведеного вбачається, що недобросовісна сторона, користуючись довірою іншої сторони, отримувала певні переваги, а коли вони закінчилися, вирішила змінити свою позицію, щоб знову ж таки отримати для себе вигоду.

В свою чергу, адресат поведінки, якби не наявність суперечливих дій з боку недобросовісної сторони, мав би більш вигідне матеріально-правове становище, що спиралося на легітимне очікування, породжене первісною поведінкою недобросовісної сторони.

Як бачимо, сутність суперечливої поведінки у цивільній сфері полягає у невиконанні особою зобов'язання, прийнятого на себе раніше, а також у шкоді, яка завдається іншій стороні внаслідок такого невиконання і яка починає розглядатися як протиправна саме через суперечливу поведінку.

Узагальнюючи, суперечлива поведінка в матеріальному аспекті безпосередньо спрямована проти іншого учасника правовідносин – адресата такої поведінки – та діє у сфері приватного права. Саме тому така поведінка не може бути врахована суддею з власної ініціативи (ex officio), а потребує чіткої вираженої заяви з боку потерпілої сторони.

У процесуальній сфері динаміка суперечливої поведінки відбувається інакше, адже така поведінка спрямовується безпосередньо проти здійснення правосуддя, створюючи перепони для належного розвитку процесуальних правовідносин і лише опосередковано – проти іншого учасника справи.

Суперечлива процесуальна поведінка порушує насамперед природний перебіг процесуальних відносин, зумовлюючи небажану зворотність у їхньому розвитку. Тому її можна називати ще зворотною процесуальною поведінкою.

Щойно процесуальна дія вчинена, вона негайно породжує правові наслідки, а отже, впливає на розвиток процесуальних відносин, незалежно від волі того, хто її вчинив, – в силу прямого припису закону.

Процесуальні дії вчиняються поступово відповідно до встановленої послідовності з метою найшвидшого та справедливого вирішення спору, а принцип незворотності забезпечує поступальний розвиток процесу, фіксуючи завершення відповідної процесуальної стадії.

У разі недотримання правових процедур, тобто відхилення процесуальної дії від встановленої форми, хід судового процесу зупиняється і судовий процес починає рух у зворотному напрямку, повертаючись на одну із попередніх стадій.

Закон допускає зворотність у перебігу процесу лише у окремих випадках і в певних межах; поза цими межами повернення назад не допускається, оскільки це спричиняє очевидні втрати часу, засобів і ресурсів та, зрештою, перешкоджає досягненню процесуальних цілей. Іншими словами, процесуальна зворотна поведінка певною мірою підриває ефективність практичного результату, на досягнення якого вона була спрямована.

Повернення на попередню стадію судового процесу, як правило, зумовлюється тим, що вада процесуальної дії з точки зору її змісту чи форми є нездоланною, і якщо її не виправити, вона неминуче скомпрометує весь ланцюжок наступних процесуальних дій.

І оскільки цивільний процес входить у сферу публічного права, зворотна поведінка йде врозріз із юрисдикційною функцією держави.

В цьому контексті суперечлива процесуальна поведінка являє собою насамперед порушення вектору незворотності, що впливає з принципу правової визначеності й органічно спрямовує все функціонування процесуальних правовідносин.

Необхідно відмітити, що зворотність може проявлятися не лише в межах однієї справи, а охоплювати різні, інколи відда-

лені між собою у часі та просторі процесу. Іншими словами, зовсім не обов'язково, щоб первісна та наступна за нею суперечлива поведінка відбувалися в межах однієї справи. Це зумовлено широким спектром дій і юридичних ситуацій, що виникають унаслідок поведінки учасників цивільного процесу.

Наприклад, питання щодо суперечливої поведінки було предметом судового розгляду Верховного Суду у справі № 910/14863/22, де скажник заявляв, що «судами не застосовано принцип добросовісності та доктрину *venire contra factum proprium*, або ж заборону суперечливої поведінки при дослідженні обставин визнання ТОВ «ОРХЕЙ-ВІТ» факту схожості позначень «Natura» та «Naturalis» при розгляді справи судом в Республіці Молдова, згоду із рішеннями судів Республіки Молдова щодо схожості позначень «Natura» та «Naturalis» до ступеню сплутування та неоскарження таких рішень в майбутньому, і одночасне заперечення цих обставин ТОВ «ОРХЕЙ-ВІТ» у цій справі, що розглядається українськими судами» [6].

Відтак, заборона суперечливої процесуальної поведінки перешкоджає учаснику цивільного процесу переглядати усталену правову ситуацію, оскільки це становило б очевидне порушення принципу об'єктивної добросовісності, а також порушення принципу незворотності, який пронизує правову систему.

Таким чином, як відмічає І. Андронов та В. Андронova, заборона суперечливої поведінки у цивільному процесі застосовується як засіб для відхилення судом заяв сторони, які суперечать її попередній поведінці (*allegans contraria non est audiendus* – суперечливі заяви не слід вислуховувати) [7, с. 8].

Особа порушує принцип незворотності, тобто поступальність судового процесу, коли намагається через суперечливу поведінку досягти юридичного ефекту, відмінного від того, який природно випливає з її первісної поведінки і який вже, з огляду на вимоги правової визначеності, закріплений у певному процесуальному документі або у оголошеній у певній заяві особи. Прийняття правовою державою такої суперечливої поведінки означало б надання їй небажаного зворотного ефекту. Ритм і перебіг правового життя вже не дозволяють переглядати те, що відбулося в процесі. Минуле не повертається. Тут доречний згадати відоме китайське прислів'я: вимовлене слово, випущена стріла та втрачена можливість назавжди залишаються в минулому.

Слід відмітити, хоча сформована стороною правова ситуація у ході судового процесу формально не має авторитету вирішеної справи (лат. *auctoritas rei iudicatae*), вона набуває обов'язковості до такої міри, що унеможливорює досягнення ефекту, відмінного від того, який вже був досягнутий в тому самому або попередньому процесі. На таку усталену ситуацію певною мірою проєктуються наслідки, подібні до тих, що притаманні остаточності судового рішення – незмінність і обов'язковість.

Для ілюстрації, якщо особа не заявляє про порушення правила територіальної підсудності під час розгляду справи судом першої інстанції, мовчки приймаючи його право розглядати справу, а на стадії апеляційного розгляду справи зазначає про незаконність рішення суду першої інстанції через вказані обставини і просить передати справу на повторний розгляд іншому суду першої інстанції, така особа діє суперечливо. Вказано правило на сьогодні відображено в статті 378 Цивільного процесуального кодексу України.

Як казали римляни, *summum jus, summa injuria* – «найвище право є найвищою несправедливістю»: прагнучи двічі реалізу-

вати те саме право через взаємовиключні позиції, суб'єкт фактично виходить за межі цього права.

У цьому контексті принцип незворотності виступає елементом порядку та правової визначеності. У зв'язку із цим не можна не погодитися із думкою А. Новосад, яка відмічає, що використання процесуального естопелю як складової загальної концепції заборони суперечливої поведінки підвищує значення процесу доказування і забезпечує дотримання безпеки та дисципліни учасників процесу задля ефективного правосуддя [8, с. 321].

Отже, принцип незворотності можна розглядати як вартовою правової визначеності, яка використовується державою для розв'язання конфліктів із мінімальними втратами та соціальними потрясіннями, не допускаючи, щоб вирішені спори знову ставали предметом нескінчених судових оскаржень. Тим самим держава забезпечує правову стабільність.

Варто відмітити, що на сьогодні Верховний Суд в контексті суперечливої поведінки в матеріальному та процесуальному аспекті чітко відмежовує зловживання матеріальними та процесуальними правами, зокрема, і щодо наслідків такого зловживання. Так, в постанові в 03.06.2020 р. у справі № 318/89/18 судом зазначено: «Потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. Указані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові» [9].

Висновки. На сьогодні правова держава забороняє суперечливу поведінку, якщо вона порушує відносини довіри та призводить до завдання шкоди іншим учасникам цивільних правовідносин. Такий підхід відповідає загальновизнаному в сучасному світі принципу добросовісності та правової визначеності.

При цьому потрібно розрізняти суперечливу поведінку в матеріальному та процесуальному аспекті, адже в першому випадку така поведінка направлена проти іншого учасника цивільних правовідносин, а в другому – проти правової визначеності та інтересів держави і суспільства в цілому. Відповідно, в першому випадку наслідком суперечливої поведінки буде відмова в захисті права, а в другому – залишення заяви учасника судового процесу без розгляду або застосування до недобросовісної сторони інших заходів процесуального примусу.

Література:

1. Мануїлова А. І. Застосування правила естопель як засіб захисту від недобросовісної поведінки. *Права людини – пріоритет сучасної держави : збірник матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (10 грудня 2020 року, м. Одеса) /* відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 12. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b784145-cbec-4f9b-992c-05fae90a4f3a/content>
2. Основи філософії: навч. посіб. / Л. О. Сандюк, С. П. Симоненко, О. В. Сулим, М. Ф. Шмиголь, Н. В. Щубелка, Ю. С. Юшкевич; [за ред. М. Ф. Шмиголя]. К.: Центр учбової літератури, 2016. 412 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Yushkevich/0043128.pdf>
3. Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 р у справі № 449/1154/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536892>.

4. Рабовська С. Принцип «естопель» чи доктрина *venire contra factum proprium*: Співвідношення та пріоритетність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. Випуск № 1 (125). С. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/1.125-14>
5. Василь Крат. Суддя Верховного Суду. Добра совість в практиці касаційного суду: презентація. 12 червня 2025 року. *Веб-портал «Судова влада України»*. С. 21, 27. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Dobra_sovist_12_06_2025.pdf.
6. Постанова Верховного Суду від 12.11.2024 р. у справі №910/14863/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123226305>
7. Andronov I., Andronova V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine=Естопель у цивільному судочинстві України. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2019. № 4. Р. 5–9. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/21f09810-9c72-4084-8aca-336fbbc64a1c>
8. Новосад А.С. Процесуальний естопель: особливості застосування. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 320–321. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3433>
9. Постанова Верховного Суду від 03.06.2020 р. у справі № 318/89/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>

Snitko A. Contradictory conduct in civil legal relations: substantive and procedural aspects

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of contradictory conduct (*venire contra factum proprium*) in civil legal relations through the prism of substantive and procedural law. The relevance of the research is обусловед by the absence of a unified scholarly approach to determining the legal nature of contradictory conduct in civil proceedings, the fragmented character of judicial practice, and the need to distinguish between the substantive and procedural legal consequences of such conduct. The purpose of the study is to determine the essence of contradictory conduct, to compare

its substantive and procedural aspects, to identify their common features and differences, and to formulate theoretical propositions capable of ensuring consistency in judicial application.

The study analyses the doctrine of *venire contra factum proprium*, the principles of good faith, estoppel, and legal certainty, as well as the case law of the Supreme Court concerning the prohibition of contradictory conduct.

It is substantiated that, in the substantive law dimension, contradictory conduct consists in an unfair change of a person's legal position contrary to the legitimate expectations previously formed by another participant in civil legal relations, thereby violating the principle of reliance and serving as a possible ground for refusing judicial protection of a civil right. At the same time, contradictory procedural conduct has a different legal nature, since it is primarily directed against the proper administration of justice, the principle of legal certainty, and the orderly development of procedural legal relations. It is proposed to consider such conduct through the principle of procedural irreversibility, according to which a participant in judicial proceedings cannot obtain legal advantages by contradicting or denying his or her previous procedural conduct.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive comparison of the substantive and procedural aspects of contradictory conduct, the determination of their independent legal nature, the object of legal protection, the grounds for their application, and their legal consequences. It is demonstrated that, in substantive legal relations, such conduct infringes upon the interests of a particular participant in civil circulation, whereas in the procedural sphere it undermines the principles of legal certainty and the efficiency of judicial proceedings. The practical significance of the findings lies in the possibility of their application for the development of consistent judicial practice, the improvement of the doctrine of civil law and civil procedure, and further research into the principles of good faith, estoppel, and the prohibition of contradictory conduct.

Key words: civil procedure, abuse of procedural rights, contradictory conduct, *venire contra factum proprium*, estoppel, good faith, legal certainty.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026